

ОПИТ ЗА ТЕОРЕТИЧЕСКА ИСТОРИЯ НА ЛИТЕРАТУРАТА

Книгата на Георги Гачев с непривлекателното заглавие — „Ускорено развитие на литературата“ — е за мен най-привлекателен плод на българоведението извън нашите граници. В нея Гачев демонстрира големи предимства пред своите колеги у нас и в чужбина, усилията му се преплитат с някои най-нови търсения в съвременното литературоведение. Опирайки се на блестящата традиция на руското сравнително литературознание и съвременните постижения на марксистическата теория на литературата, той прави едва ли не пръв опит за теоретическа история на българската литература в един от важните периоди на нейното развитие.

Въпреки сложната, абстрактно-теоретическа постановка на въпросите и чисто рационалистическия патос в разрешаването им, книгата носи явен отпечатък на личността на изследователя, на духовните ѝ търсения и проблеми. Трябва да си българин, за да могат да предизвикат у тебе такова увлечение трагичните превратности на нашето национално културно развитие, съдбата на тези отдалечени в историята фигури, слабостите и прекъсваемостта на традицията. Изобило да усещаш у себе си тази жажда и копнеж по традиции, по опорни и устойчиви форми. Трябва да си чужденец, за да можеш да погледнеш отстрана, да си живял с други култури, за да те ослепят изумителните парадокси на една литература, неочакваните съчетания, трагикомичните анахронизми и още по-неочаквани вземания. Гачев е поел доброволен и благороден риск — да намери закономерности на едно закъсняло и поради това ускорено културно развитие, да открие движещите го мотиви, естествени тенденции в едно неестествено развитие. Той предприема своя рискован опит върху един период от историята на нашата литература — края на XVIII и първата половина на XIX век — което колкото затруднява, толкова и облекчава неговата задача. Затруднението идва от това, че поради

характера си тази литература не знае нищо за себе си, в нея отсъствуват критиката, програмите, естетическите платформи. В много отношения това е собствено не литература, а култура в най-широк смисъл на думата. С редки изключения писмените ѝ паметници са далеч по-малко интересни от жизнените и духовни приключения на техните създатели. В тези писмени паметници бледо и вяло са отразени творците. Трудностите се увеличават и от това, че досега този период от литературното ни развитие е предизвиквал и предизвиква фактологичен, емпиричен интерес у изследователите. У нас отсъства теоретически интерес към повъзлови периоди, жанрове, течения и проблеми на литературния развой и работата на Гачев е била подготвена само от фактологична страна. Навярно поради това за мнозина тя беше изненада, едва ли не неправомерен опит и излишно усложнителство.

Зрялата теоретическа мисъл на Гачев, от друга страна, се е насочила във върна посока. Защото ред особености на периода облекчават неговата задача. Преди всичко — обхватността на явленията. В основни линии този период е проучен още от Иван Шишманов, Боян Пенев и др., както личностите, така и литературните паметници, количествено не е невъзможно да бъдат обхванати. Същевременно в този период виждаме ядката, същественото, най-простото и оголено зърно на бъдещите проблеми на едно развитие, по-късно усложнено, в други пропорции и мащаби, в по-сложни връзки и взаимозависимости.

Колкото и да ни е неприятно, трябва да признаем, че с такова тежко философско въоръжение и склонност към мащабни обобщения никой досега не е пристъпвал към даден период от нашата литературна история. Откак съществува българско литературознание ни измъчва и занимава проблемът за последиците и особеностите на закъснялото ни възрождане и неорганичността на процесите в литературния ни развой. Интересът към тази тема с всяка година се усилява. Ние отбелязахме това още когато обсъждахме втория том от ис-

Г. Д. Гачев — «Ускоренное развитие литературы», Москва, 1964.

торията, където цял раздел беше посветен на тази тема. Но ако нещо липсва, въпреки отдавашните усилия в тази посока, то е наличието на големи и обхватни теоретически схеми, идеи върху този проблем от литературната ни история. Главното предимство на книгата на Гачев е, че той предлага своя схема, аргументира свои идеи върху един от кардиналните въпроси на нашата литературна история. В редица свои пунктове тя буди сериозни възражения, но това не може да попречи да видим, че тя полага плодотворно начало, което дори и със слабите си страни може да стимулира процеса на преосмисляне и равносметки, който се забелязва в нашата критическа мисъл и който е признак на все по-голяма зрялост, на търсене нови съиздателни начала за нашата литература.

Изходният пункт в изследването на Гачев — прекъснатите връзки на нашата възрожденска култура с древната, закъснялото развитие на новата литература в сравнение с нормалните процеси в други страни и предизвиканите от това ускорени темпове, при които явленията съвмещават в себе си характерни признаци на цели етапи от нормалното развитие — не е откритие. Както казахме, тази особеност неведнъж е занимавала нашата критическа мисъл. Заслугата на Гачев е, че той за първи път я прави център на своето изследване, абстрахира се от всичко, което няма отношения към нея, от ред вътрешни особености на процеса, които бързо са изместили нашето внимание в друга плоскост. В нашите изследвания темата на Гачев е обикновено само предпоставка, която като че ли се разбира от само себе си. Тя не оставя значителни следи в по-нататъшното изложение и изводи. Ние си спомняме, че така беше и в обсъждания макет на втория том от историята, където постановките за особеностите на нашето закъсняло възрождане не бяха оставили забележима следа върху разглежданите след това писатели и произведения. Гачев изхожда от тази предпоставка и я следва до края на своята книга. Всички фигури на този етап от развитието на нашата литература, всички нейни писмени паметници го интересуват само в аспекта на последните на едно забавено и поради това ускорено литературно движение. Това дава своеобразен, монистичен отпечатък на книгата, основната мисъл в нея е ярко изразена и последователно проведена, подробно и с привличането на нов литературен материал аргументирана. Всъщност Гачев за пръв път въвежда в теоретическа сфера писмени паметници, подробно изучавани като книжина, от фактологично гледище, но сякаш смятани за недостойни да бъдат обект на теоретично изследване, на по-широки обобщения върху нашата култура и минало. Дори в явните продукти

на нашия писателски дилетантизъм от това време Гачев иска да види нещо дълбокомислено, някакъв симптом, скрити особености на едно своеобразно развитие, възможности за по-широки теоретически и исторически изводи. Увлечен в развитието на главния си тезис, на места той не забелязва и не отграничава случайните продукти от действително симптоматичните явления. Но това е, тъй да се каже, блага грешка, „творчески“ грях.

Защото всички хубави страни на неговата книга се дължат на увлечението по верния в основата си тезис — своеобразното на явленията в този период от литературното ни развитие се определя от прекъснатата традиция и ускореното развитие на българската литература в един вече сложен и противоречив свят, където тя е подложена на разнообразно давление от страни и същевременно се подчинява на собствената си органична логика на движение. Гачев тръгва явно от общотеоретически интерес към българската литература, от интерес към съотношенията на едно ускорено развитие към „нормалното“, един въпрос в друг план занимавал векове и руската критическа мисъл. Белински посочваше аналогични процеси в руската литература след Петър Велики. „Ние — писа той в статите си за Лермонтов — заведнъж преживяваме всички моменти на европейския живот, които на Запад са се развили последователно.“ Следвайки литературния процес в България през първата половина на XIX век, Гачев всъщност се интересува от эканомореностите на едно последователно духовно и литературно развитие в Европа, където ненормалностите на българския процес още веднъж потвърждават наличието на необходими етапи, които преживява всяка европейска литература в един или други форми. По този начин Гачев извлича основните закономерности не от изследвания български материал, а него осветлява през призмата на закономерностите на общоевропейското развитие. Това „въоръжено нахлуване“ откън носи много рискове, но се е оказало и в много отношения благотворно, дало е резултати, с които нашето литературоведение не може да не се счита вече.

В частност редица възрожденци са видени и показани в ново осветление и през друг ъгъл на зрение, което има принципиално значение. Мисля, че най-голям успех за Гачев в тази посока е осветлението, в което е видял делото на д-р Берон. Може би единствено тук конкретният анализ на българския материал се издига на омази висота, на която стои неговата общотеоретическа мисъл, постигната е адекватност между първия и втория план на изследването, със същия замах, с които се търсят общите закономерности, е очертана и една от фигурите на изследвания процес. Гачев вижда

Берон в трагическа ситуация и намира точни и силни слова да очертае една личност и същевременно да направи своите по-общии заключения. Не точно със същия успех, но действително в други пропорции и откъм неизследвани досега страни той подхожда и към делото на Паисий, Софроний, Бозвели, Н. Геров и ред други. Във всички явления и личности от този период Гачев неизменно търси онази оригинална смес от разнородни елементи, които в „нормалното“ развитие се представляват и възпелават от отделни личности и явления. И на ред места той сполучливо открива неповторимото съжителство на раждащото се буржоазно съзнание с додържавни, патриархални представи, светски елементи с религиозен фанатизъм, здрав народен смисъл с пророчески изблици, реалистичен усет с романтични форми, сантиментален стил с рационалистични схеми.

Най-общо схемата на Г. Гачев следва общоевропейските етапи на литературно развитие, спрямо които според него България е частен случай, където през първата половина на миналия век съгъстено се изживяват и протичат главните черти на процеса. Съгласно тази схема при Паисий, според автора, ние изживяваме фолклорно-епически в основата си тенденции, които поради редкия случай да се появят във втората половина на XVIII век, са вече смес от публицистика и средновековна рапсодика, хроникалност и романтизъм, пророчества и лирическа поезия в духа на новото време. Втория необходим етап, според Гачев, който ние изживяваме своеобразно, ускорено както и всички останали, е прехода от фолклорно-художественото чрез религиозното — към разсъдъчното съзнание. Авторът разглежда религиозния стадий в създаването на новата ни литература като следствие на прекъснатата традиция и сполучливо нарича това явление „архаична новост“. Този процес е проследен във връзка със зараждането и развитието на ренесансовия хуманизъм и ученост.

Следващия дял от книгата е посветен на предпоставките за създаването на художествена литература в собствения смисъл на думата, творческите мъки на нейното зараждане и развитие. Тук Гачев проследява подробно разпадането на синкретическото съзнание и раждането на модерното съзнание, способно в индивидуалната си форма да обхване света. Гачев разглежда романтическите, класицистични, рационалистически, реалистически елементи в техния български вариант. Сравнително по-подробно той се спира на литературата на стадия на чувствителността, сантименталистичните тенденции, търсенето на литературно-художествения образ и създаването на определени жанрови форми, което според неговата мисъл е връхната точка в развитието, а пи-

сателската индивидуалност в съвременното й понятие, нещо като венец на общата еволюция.

В най-общия си теоретически план тази схема на Гачев не предизвиква възражения. Тя държи сметка за откритите от науката общи закономерности на европейския литературен процес, за основните му етапи и правилно изхожда от предпоставката, че те са в една или друга степен присъщи на всяка литература в европейските страни. Изследователят има достатъчно усет за диалектиката на разнородните елементи, от които е съставена тази литература. Вътре в логическия кръг, който очертава, Гачев умно и с усет е намерил най-силните аргументи да защити тезата и схемата си за развитието на едно от изключенията от общия път, което именно поради това, че е изключение, трябва още веднъж да потвърди общото правило.

Оттук обаче започват нашите резерви и възражения. Нямам намерение да се отвлечам по ред частни забележки, каквито могат да се направят. Тъй като според мене главната цена на книгата е теоретическият подход към българската литература, ще се спра на няколко момента именно от общо-теоретическо естество.

Г. Гачев в ред случаи е така увлечен в създаването на схемата си, че злоупотребява с логически конструктивизъм. Ако по начало няма какво да се противопоставяме на неговия стремеж с по-общии теории да разгледа българските явления, то не можем да не забележим, че понякога той разпъва българските явления върху по-общите построения. Обикновено те му служат за илюстрация на готови върху друг материал тези. В това няма нищо лошо, за него теоретическият план на изследването е водещ. Но в такъв случай една обща предпоставка на автора буди сериозно възражение. Гачев разглежда последователно всички явления на българската литература след Паисий като постоянно възлизане нагоре, непрекъснат „прогрес“, където и най-незначителното следващо явление съдържа елементите на нещо по-напредничаво и в сравнение с най-значителното предшествуващо го явление. При този подход Чехов — ако се обърнем към руската класическа литература — непременно трябва да се окаже „прогрес“, „над“ Пушкин, Толстой, Достоевски, по простата причина, че временната последователност е такава, „тъй върви светът“. В схемата на Гачев „Житието“ на Софроний се оказва неизбежно много по-малък художествен и факт от поезията на Найденов Геров. Авторът търси повече симптоматични художествени моменти в диалозите на Бозвели, а отказва да ги види в „История славяно-българска“. Ако всичко в изкуството е „прогрес“, позволено ни е да попитаме —

къде ще свърши? Не намирисва ли тази безкрайност на лоша безкрайност? На този въпрос трябва да се спрем подробно, защото теоретическата постановка на Г. Гачев може да помогне да се продължи живота на един отдавна вкоренен предразсъдък в нашата критическа мисъл.

Разглеждайки историческата еволюция, довела до създаването на писатели в съвременното значение на понятието, на стр. 256—257 Г. Гачев пише: „Писателят-художник (очевидно това понятие е необходимо на автора, за да разграничи новия тип писател, създаващ се след възникването на „истинските художествени идеи“, както се изразява малко по-горе, за разлика от съществувалите дотогава писатели (б. м., Т. Ж.) е орган на обективния процес... Всички тези явления на съдържанието и формата, които ние досега разглеждахме по части и само от гледна точка на обективното литературно развитие, — в писателя-художник, в неговото художествено произведение са в жив синтез, живеят като членове на самодвижещ се организъм“. И малко по-долу: „Писателят-художник в духа на новото време се отличава от предшестващите го типове дейатели на литературата, които са духовно универсални с това, че името художествената дейност, предпоставките за самостоятелно съществуване на която вече са съзрели в системата на разделението на обществения труд, става негово призвание, негово професия. Това външно отделение е следствие на факта, че именно потреблението на художествени идеи става постоянна потребност на обществото... За изпълнението на тази функция обществото по свой начин формира организирана личност, в която хипертрофирано се развива дейността, активността на постоянно действащото художествено въображение, което съответно се изема в капиталистическото общество от духовната организация на другите хора. Обладавайки високо развито чувство на „всесимпатия“, способност за проникване във всяко човешко и природно състояние, художникът на новото време чувствава и осъзнава себе си „сосудом избраным“, високо поставен над „обикновените“ хора, неспособни да се издигнат над ограничените прозаически условия на своето съществуване, да обхванат с единен взор битието като цяло и в акта на творчеството да се състезават, като че със самата природа“ (стр. 257).

Всичко това е казано съвсем сумарно. То не е точно по отношение на разглеждания период и е направо невярно по отношение развитието на българската литература след него. Можем да оставим настрана такива неточности като напр., че „външно отделение“ на писателя при Ботев и П. Р. Славейков намираме в значителна степен по-малко, отколкото например при Паисий и Берон.

Или, че Паисий може да се сметне много повече за „избран“, за пророк и Софроний може да има много по-непосредствени художествени мотиви за своето „Житие“ от „писателя-художник“ Найденов Геров. В случая за нас е по-важно друго.

Реалната диалектика на развитието на българската литература и нейните родове и жанрове е по-сложна от най-сложните логически схеми. Причината за това е именно ускореното развитие, ако приемем терминологията на автора. Новата българска литература се ражда едновременно с раждането на националното съзнание, в жилава и жива симбиоза с историята. До Паисий в българския живот сякаш липсва съдържание, той и писателите след него откриват това съдържание в историята на народа и крепнещото национално самосъзнание. Кой може да каже какво сме носели дотогава, няколко века в душите си? Нещо от вярата, в която никога не сме били дотам ревностни, обичай, с които се живее, но които не хранят по-висшите потребности на един народ. Духовният живот на нацията идва с мощния дъх на Паисий. История и литература — какво по-законно бракосъчетание! Каква по-благодатна връзка! Тия огнени светкавици на хиландарския монах, тая царствена поредица и това меко оплакване накрая от болния стомах — какво по-величествено и трогателно! Слабите страни на литературата ни далеч след Паисий често ще идват от разкъсването на тази връзка между история и литература и обратно — силните страни ще се съхранят от намирането при новите условия отново на тази благодатна връзка. Разкъсването не може да бъде амнистирано с „обективни“ причини, а може да бъде разглеждано като една от кардиналните слабости на по-сетнешното литературно движение, чийто корени трябва да се търсят в поддаването на чужди влияния, в съблезните на „напредналите“, в загубване пропорциите между националния исторически опит и художествените и мисловни достижения на другите народи. Философията на този въпрос се нуждае от повече история, т. е. може да бъде само критическа история.

Както казахме, дълго след Паисий, та до съвременната литература най-плодотворната линия в нашето развитие и най-знаменитите му фигури си остават — нека ги наречем условно — летописа и летописците. Това са живите наблюдатели и документалисти на националния живот, у тях се налага единството между художествено и конкретно-историческо мислене и наблюдение, от техните очи ни гледа самата мъдрост и жив народен опит с омази „иноческа простота“, която Пушкин намираше у Карамзин. Те запечатиха най-характерните черти на нацията, устойчивите прояви на националния характер, духа на народа.

Дълго след Найдено Геров и Неофит Бозвели, които авторът взема като гранична линия във формирането на собствено художествено виждане, те съществуваша именно като писатели не в смисъла, който се влага в понятието „писател-художник“. Те нямат хабер от това, което се нарича „писателско майсторство“, те имат много по-слабо художествено въображение от Паисий, но са непосредствени изразители и хронисти на националния живот. Те нямат образци, чувствуват се свободни от всякакви литературни условности и като античните историци не познават хитростите на стила. У тях още не се е родила литературната форма и рамка, формата в днешния ѝ смисъл. Писателското майсторство е още в кръта им. Те бързат да кажат това, което имат да кажат, те са небрежни и увлечени.

Мисълта ми е все тази, че литературното развитие не може да се разглежда само като „прогрес“, като движение от по-нисши и несвършени форми, към по-висши и свършени. Особено в условията на „ускореното развитие“. От времето на черковните борби ние се оказваме въвлечени в един крайно усложнен свят, в една трудна борба и започваме на всяка крачка да откриваме курioзи от собствената си изостаналост, да се нахвърляме на каквото ни попадне. Това налага още повече критическо отношение, отделяне на случайното от дълбоко закономерното. Класическият и величествен Вазов се оказва пленен от сензационните прийоми на Евгени Сю и получи първите си уроци по история в панаирските паноптикуми! Никъде в Европа в края на миналия век не са се толкова близко допирали епопеята и романът както в „Под игото“, откъдето с древна епическа сила диша България и където заедно с това намираме сензационни сюжетни извинки. Това са тъжните епизоди на „ускореното развитие“, а не неговите закономерности.

Примерът с Вазов е особено благодарен и аз ще продължа с него, за да кажа това, което искам, макар да забягам много напред от разглеждания период. Защото при Вазов особено ясно може да се види значението на правилната ориентировка в развитието на родовете и жанровете в нашата литература, последиците на криво разбраната формула — „писател-художник“. Няколко години след „Под игото“ ние откриваме в „Нова земя“ и същия, и свършено друг Вазов. В разговорите си с проф. И. Д. Шишманов той казва: „... намирах и намирам и днес, че като историко-битов роман „Нова земя“ стои може би по-долу от „Под игото“, но го надминава като художествено произведение“ (подчертано от мен, Т. Ж.). Ако нещо е играло наистина зловещна роля в нашето литературно развитие, то е именно това криворазбрано и прибрзано

„художество“. С безцеремонност Пенчо Славейков, Б. Пенев и д-р Кръстев го внушиха на глупците, то стана програма на „Мисъл“ и като минотавър изгълта много свежи и простодушни сили. За отмъщение, невинният естетизъм на Вазов по-късно се обърна и срещу него, и срещу „Нова земя“, която и до днес се оценява с този смешен български естетизъм. Мога спокойно да кажа, че в този роман е свежо, живо, неумиращо само онова, което в наивността си Вазов е смятал за недотам художествено. Живи са вмъкнатите исторически разкази, летописните страници за съединението, това, което ни се разказва за следосвобожденската съдба на героите от „Под игото“ и „Чичовци“, елегите по миналото, размишленията върху нашата история, характеристиките на живи политически дейци, т. е. всичко, което на пръв поглед е чуждо на романа като архитектурна. Остаряло и просто безвкусно сантиментално е сюжетното, психологическото, това, което Вазов смята „художествено“.

Оттук насетне тъй тръгна и тъй продължи. „Бай Ганьо“ не е художествено произведение, това са репортажи и фелетони — художествени са идилите на Петко Тодоров! „Есенни дни“ на Страшимиров е роман, художествено произведение, изучава се в училища и университети — книгите му за българския народ, биографиите на политически дейци могат и да се забравят! „Записките“ на Захари Стоянов са мемоар, те не са художествено произведение — резонорствата в „Кървава песен“ са литература! „Строителите“ на Симеон Радев са история, литературата за това време търсете в „Кардашев на лов“! Че от самите протоколи на първото Народно събрание може да се получи по-голямо естетическо наслаждение, отколкото в съчинените разисквания във Вазовата повест — кой го е еня.

Поставям този въпрос, защото и сега можем да видим навсякъде плодовете на тесногърдото и неправилно разбиране на еволюцията на нашата литература към „художественост“. Изследователите и на най-ранните ѝ етапи не могат да не държат сметка за главните въпроси на цялостното ѝ движение, особено когато се търсят последиците от „ускореното развитие“.

На едно място във въведенното към своята работа Гачев пренебрежително се изказва за онези, които биха търсили обяснението на ред странни явления в нашето литературно развитие в националните особености и „спасителното ведомство на индивидуалното своеобразие“ като отклоняване от проблема (стр. 11). Аз не разбирам това пренебрежение, дори съм склонен да го отдам на съседоточността само върху логическата конструкция на общия световен литературен процес, неговото реконструирание върху бедните и нищо не подозиращи

глави на нашите самоуци. В заключението на своята книга Гачев пише: „Цялото предшествуващо разглеждане беше насочено към това, да се разбере ускореното развитие не като случайно натрупване на разнородни явления — каквото ни се струва на пръв поглед — а като органическо, настъпателно движение“ (стр. 299). Ето в тази постановка можем да видим опасността от злоупотреби с диалектиката. Защото изведнъж неограничното развитие се оказва органично, макар и по свой начин. До известна степен Гачев се е подвел от измамната лекота, с която „случайното натрупване на разнородни явления“ се подвежда дотолкова леко под закономерности, колкото и леко е разглеждането им просто като „случайно натрупване“. Ако не би било дълго и уморително, за опит, бих могъл да конструирам точно обратната теза на тезата на Гачев — че ускореното развитие е неорганично, в него преобладават случайностите, никой етап всъщност не е изживян и никоя тенденция не е получила своето развитие. Защото „случайното натрупване“ дава толкова материал за нея, колкото може да се извлече и за най-строгата логическа схема. Тук опирам до друго възражение по същество. Ще се постарая да го формулирам възможно най-кратко.

Всяка литература изразява идеологическите, нравствени и социални тежнения на определен обществен организъм и отразява неговата сила и неговата слабост. Античното изкуство не може да се обясни или разглежда без езическите понятия и представи на елините. Средновековното изкуство — без християнството. Възраждането — без освобождаването от християнските нравствени понятия и настъпващите буржоазни отношения. Движещият мотив на нашата литература в периода, който изследва Гачев, както и няколко десетилетия след него е раждането и развитието на националната идея, идеята на национално-освободителното движение. Литературата на този период с всичките ѝ основни особености отразява преди всичко останало, силата и слабостта на това движение и само ако непрекъснато държим сметка за това, можем да обясним процесите в нея, парадоксите и странностите, които занимават въображението ни като изследователи. Според мене, Гачев не държи достатъчно сметка за тях и преди да е указал на обяснението на някои явления с особеностите на българската история, той минава напред и търси по-сложни взаимовръзки и аналогии. Ще се поясня с пример.

Неизличим отпечатък на цялата литература от този период остава фактът, че тя е индукирана от гръцката духовна експанзия, във връзка с по-ранното национално възраждане на гърците, техните аспирации за духовно водителство на целия християн-

ски свят под турско. Една от най-ярките черти на литературата от този период произхожда от борбата против гръкоманството, която се воделше главно от хора с елинистично възпитание, знаещи предимно гръцките образци и гръцкия език, търсещи опори за национално самоотграничаване. До края на черковната борба това е основен факт в националното движение и оттук произхождат ред особености, които Гачев приписва на по-далечни фактори. Пророческите изблици на Пансий, странната им смес с царствената хроника в духа на Средновековието, горчивите оплаквания на Софроний, неговите проклятия към невежеството, лошото му самочувствие, просветителският патос и много други особености, на които Гачев основателно обръща внимание, са преди всичко свързани със зараждането и развитието на тази национална идея, с нейните приключения, със своеобразието на враждебния духовен натиск от юг. Слабостите на литературното движение след Софроний, до 30-те години на века е пак свързано със слабостите на националното движение, липсата на традиция и, нека имаме смелост да го кажем — борбата за духовно освобождение от гръцката опека не роди гениални фигури, каквито роди борбата за политическо освобождение в следващия етап на движението. При подхода, усвоен от Гачев, абсолютно всичко в историята е трябвало да стане тъй, както е станало, той всякога разглежда нещата постфактум. Причината за това е недостатъчното внимание към националните особености и индивидуалното своеобразие на литературното движение. Собствено развитието на идеята за национално освобождение след Пансий и Софроний, нейната незрялост могат докрай да обяснят това гигантско пръскане на сили, каквото виждаме у д-р Берон. Защо Берон тръгнал да открива на Европа какво е било преди потопа, когато с усилията на Русия полчуваха своята свобода или автономия Гърция, Сърбия, Влашко и Молдова, не може да се разбере без разглеждане узряването на националното самосъзнание, на неговите комплекси и особености. Тук нещата искат да бъдат погледнати колкото откъм ускореното развитие, толкова и откъм последиците на едно забавено, лишено от собствени традиции развитие.

Ред особености на литературата на това време трябва също да бъдат потърсени в религиозното съзнание на българина, в характера на източното православие, чисто черковното значение, което има у нас например библията, докато новата литература на народите, с които сравнява Гачев, се основава на своеобразната митология, език, интонации от преводите на библията по време на реформацията. Следвайки Шишманов и Арnaudов, Гачев включва Неофит Бозвели

напр. в своята схема като писател по неволя. С други думи — ускореното развитие, според схемата, създава тези писатели по неволя. И това трябва да изглежда най-характерно за Бозвели. Но това може да се каже и за Лутер, и за Хутен. То може да се каже за Чернишевски, за Захари Стоянов, Алеко Константинов, А. Страшимиров. Подобно явление може да се намери на всеки етап от литературното развитие, включително и там, където то не се ускорява. Мисълта ми е, че дори в схемата на Гачев делото на Бозвели можеше да привлече вниманието ни с други, далеч по-характерни именно за ускореното развитие особености. Става дума за характерните черти на нашия фанатизъм, за силата и слабостите на библейската традиция у нас, за подражанието на чуждите образци и най-вече гръц-

ките, за особеностите на българското религиозно съзнание. В такъв случай виждаме, че отклоняване от проблема се оказва не навлизането в националните особености и индивидуалното своеобразие, а пренебрегването на тези моменти.

Тези най-общи бележки към книгата на Георги Гачев ни най-малко не противоречат на високото значение и оценка, която ѝ отдавам. В известен смисъл критиката е насочена главно към нас, тъй като всъщност става дума за предварителната работа, която българското литературоведение и философия е трябвало да извършат, за да се проправи по-добър път за подобни мащабни теоретически схеми върху нашия литературен развой.

Тончо Жечев

БЕЛЕЖКИ ВЪРХУ КНИГАТА НА Г. Д. ГАЧЕВ «УСКОРЕННОЕ РАЗВИТИЕ ЛИТЕРАТУРЫ»

Извънредно интересният труд на Г. Д. Гачев „Ускоренное развитие литературы“¹ ни дава възможност да го погледнем и оценим и в по-широк план, несвързан пряко с проблематиката на българската възрожденска литература.

Основната авторова концепция за ускореното развитие поставя съвременни въпроси, които имат перспектива да стават все по-съвременни. Всяко ново поколение и всеки отделен, появил се на този свят индивид, трябва да премине ускорено развитие, за да може да възприеме в сbita, съкратена форма опита на човечеството, добит в неговото вековно развитие². Ето защо концепцията на автора е много актуална, плодотворна и от голямо значение и за тези, които работят върху творчеството на отделни писатели. За личната ми работа напр. върху М. Чайковски-Садък паша книгата на Гачев с поставените и решавани в нея проблеми е извънредно полезна. Защото и аз се сблъскам с ярък случай на ускорено развитие. Идейното оформление на полската емиграция във Франция през XIX век поставя този въпрос с цялата му острота. Полските емигранти пристигат в Париж — най-издигнатия тогава културен център на Европа, от една фео-

дална страна, някои дори, като Чайковски, от далечна Украйна, където и в бити и в светоусещането на хората има още твърде много от фолклорно-епическия стадий на човешкото развитие. И те трябва да настигнат в ускорени темпове нивото на най-напредналата човешка мисъл в областта на политиката, социологията и литературата, като всеки изхожда при възприемането на новото от своеобразния си личен опит и лични знания и разбирания за света, донесени от родината му.

Особено ценен е онзи момент в концепцията на Г. Д. Гачев, в който изрично се изтъква, че при ускореното развитие на закъснелите народи не се повтаря механически схемата на развитието на напредналите, водещите народи, а всеки народ изработва нови форми на живота и съзнанието, в които се обединяват положителните ценности на предишното им битие, с ценностите, създадени вече от човечеството. Следователно всеки народ реализира в себе си някакво уникално, неповторимо, незаменяемо съединение на общите фази на духовното развитие. Склонна съм да виждам в тази формулировка развито рационалното зърно от философските концепции на Хердер, залегнало в основата на славянофилските течения през XIX в., същията на което се изразява в убеждението, че идва епоха на подем на закъснелите в развитието си славянски народи, които не само ще настигнат напредналите нации, но и ще кажат нова дума. И едва ли бихме могли да намерим

¹ Г. Д. Гачев „Ускоренное развитие литературы“, Москва, 1964 г.

² С тази необходимост може да се обясни голямото успех на филма, който може в сbita форма да предаде в общи линии съдържанието на цял голям роман.